ARHIEPISCOP LAZĂR PUHALO

SUFLETUL, TRUPUL ȘI MOARTEA

ARHIEPISCOP LAZĂR PUHALO

SUFLETUL, TRUPUL ȘI MOARTEA

Traducere și cuvânt înainte de
Virgil Baidoc

THEOSIS

2026

EDITURA THEOSIS

Comenzi online: www.theosis.ro
Comenzi prin e-mail: office@theosis.ro
Comenzi telefonice: 0770 111 916

Copyright © Editura Theosis, 2026.
Toate drepturile rezervate

Traducerea s-a efectuat după originalul în limba engleză
„The Soul, The Body and Death", Synaxis Press, 2015.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
Puhalo, Lazar
Sufletul, trupul şi moartea / arhiepiscop Lazăr Puhalo ; trad. şi cuv. înainte de Virgil Baidoc. - Oradea : Theosis, 2026
ISBN 978-630-95096-1-1

I. Baidoc, Virgil (trad. ; pref.)
2

Redactor: Andreea Sas
Tehnoredactor: Vasile Ces

TIPĂRIT ÎN ROMÂNIA

Pentru pomenirea mamei mele, Cornelia

Traducătorul

Cuvânt înainte

Am avut bucuria să-l cunosc pe Arhiepiscopul Lazăr Puhalo când i-am fost traducător, în timpul vizitelor sale în România, la invitația Arhiepiscopiei Alba Iuliei. A participat atunci la câteva ediții ale simpozioanelor internaționale „Știință și Teologie", iar eu l-am însoțit și la conferințe ASCOR din diferite orașe ale țării, precum și la interviuri. Îmi rămâne vie în memorie o întâmplare de la unul dintre simpozioane: după cuvântul său, o tânără, vădit emoționată, s-a apropiat și i-a spus: „*Ați vorbit din inimă, nu din cărți, ca ceilalți invitați.*"

În cuvintele ei am recunoscut ceva din felul în care îl cunoscusem și eu. Teologia Arhiepiscopului Lazăr este, înainte de toate, o teologie trăită, în care reflecția se împletește cu experiența duhovnicească și cu atenția față de oameni. Cuvântările, dialogurile și predicile sale păstrează această apropiere de cei cărora li se adresează. Așa mi-l amintesc: mereu abordabil, în mijlocul oamenilor, străin de acea distanță protocolară care poate împiedica întâlnirea dintre un păstor și cei pe care îi slujește.

În mediul nord-american, marcat de pluralism religios și de întrebări etice dificile, această disponibilitate a luat adesea forma curajului mărturisitor. Pentru el, a răspunde frământărilor contemporane ținea de însăși răspunderea pastorală. În spiritul Părinților care au vorbit nevoilor vremii lor, înțelegea Tradiția ca

pe o credință vie, capabilă să lumineze situații noi, păstrându-și deplinătatea și adevărul.

Un asemenea curaj i-a adus, inevitabil, și controverse din partea unor teologi mai conservatori sau fundamentaliști, pentru care deschiderea pastorală și dialogul cu știința au părut uneori amenințări la adresa unor formule înțepenite în tradiții pseudoteologice, dar nu în învățătura curată a Bisericii. Una dintre temele cele mai disputate este cea pe care o abordează în cartea de față, cu argumente din Sfinții Părinți: așa-numita teorie a „vămilor văzduhului".

Potrivit acestei învățături, sufletul care iese din trup ar trebui să străbată un drum prin văzduh, presărat cu douăzeci și una sau douăzeci și patru de „vămi". La fiecare, demoni-vameși îl cercetează pentru câte o categorie de păcate – clevetire, minciună, furt, desfrânare – și îl pot ține în loc dacă nu găsesc destule fapte bune. Varianta cea mai amănunțită a povestirii se află în *Viața Sfântului Vasile cel Nou*, text hagiografic bizantin din a doua jumătate a secolului al X-lea, iar la noi ea a ajuns, prin cópii și tipărituri, prin filieră slavonă, în credințe populare și în obiceiuri de pomenire.[1]

Nu este o problemă nouă și nici una lipsită de controverse. La sfârșitul anilor '70, în Statele Unite, s-a aprins o polemică interortodoxă privind caracterul normativ al vămilor văzduhului. De o parte se afla ieromonahul Serafim Rose; de cealaltă, diaconul Lev – mai târziu Arhiepiscopul Lazăr Puhalo, autorul cărții de față. Într-o a doua etapă, de partea părintelui Serafim s-au înscris monahi athoniți transplantați pe sol american, în jurul

[1] *Viața Sfântului Vasile cel Nou. Vămile văzduhului și vederea Înfricoșătoarei Judecăți*, trad. Laura Enache, studiu introductiv de Petre Guran, note și ediție de Pr. Dragoș Bahrim, Doxologia, Iași, 2020; relatarea despre Teodora se află în partea a II-a (pp. 141 ș.u.); despre datare și numărul vămilor, studiul introductiv, pp. 13 și 22.

Părintelui Efrem din Arizona, care au alcătuit, la fel ca la sinoadele de odinioară, o adevărată panoplie de citate din Sfinții Părinți. Lucrul cel mai curios este că dezbaterea s-a mutat pe terenul acuzațiilor de mesalianism și de bogomilism. Diaconul Lev a pus sub semnul întrebării ortodoxia fragmentului despre vămi și, mai larg, a întregii *Vieți* a cuviosului Vasile, speculând tocmai lipsa oricărei certitudini istorice că Vasile a existat: ce autoritate poate avea un sfânt inventat? A încercat apoi să construiască un scenariu în care să-l identifice pe cuviosul Vasile cu ereziarhul bogomil Vasile, judecat la Constantinopol la sfârșitul secolului al XI-lea.[2]

Disputa a devenit atât de aprigă, încât Sinodul Bisericii Ruse din Afara Rusiei (ROCOR) a cerut încetarea polemicii de ambele părți.[3] În aceeași hotărâre, Sinodul a recunoscut un lucru esențial: nimeni nu poate stabili dogmatic existența vămilor în forma descrisă în *Viața Sfântului Vasile cel Nou*, de vreme ce în Scripturi nu există nicio indicație directă în acest sens. Să lăsăm, așadar, patosul deoparte și să privim limpede lucrurile. Întrebarea de fond rămâne: poate o povestire, oricât de frumoasă, să devină învățătură obligatorie a Bisericii?

---

[2] Petre Guran, studiu introductiv la *Viața Sfântului Vasile cel Nou*, ed. cit., pp. 62–63 (rezumat; pasajul descrie polemica dintre Serafim Rose și diaconul Lev Puhalo, precum și etapa a doua, a monahilor athoniți din jurul Părintelui Efrem din Arizona).

[3] Potrivit lui Paul Ladouceur, „Orthodox Theologies of the Afterlife: Review of *The Departure of the Soul*", *St Vladimir's Theological Quarterly* 62/1 (2018), Sinodul ROCOR a încercat, în decembrie 1980, să pună capăt controversei, interzicând ambelor tabere accesul la publicațiile Bisericii pe această temă. Pasajul despre lipsa unei indicații scripturistice directe este citat din hotărârea Sinodului în *The Departure of the Soul According to the Teaching of the Orthodox Church*, Florence, Arizona, 2017, p. 247, apud Ladouceur; hotărârea amintește că tema apare în vieți ale sfinților și în texte liturgice, dar nu aprobă formal doctrina vămilor.

Reperele dogmatice ale nădejdii creștine se află în Crez: Hristos „*va să vină cu slavă să judece viii și morții*", iar noi așteptăm „*învierea morților și viața veacului ce va să fie*". Restul rămâne o taină. Vămile nu au făcut obiectul unei definiții dogmatice, după cum arată și studiul introductiv al ediției Doxologia. Iar profesorul Vasile Răducă, de la Facultatea de Teologie din București, spune simplu: „*Biserica nu a formulat nicio dogmă cu privire la plecarea sufletului în viața de apoi*".[4] Vămile sunt, deci, cel mult o teologumenă: o părere teologică, îngăduită cât timp nu contrazice credința, dar lipsită de orice autoritate obligatorie. Voi încerca să arăt că, în forma lor literală și juridică, așa cum sunt cunoscute în imaginarul popular, ele nu rezistă nici măcar la acest test.

Cercetările asupra *Vieții Sfântului Vasile cel Nou* ne îndeamnă să ținem seama de convențiile hagiografiei bizantine și de mediul în care scrierea a fost alcătuită și transmisă.[5] Valoarea ei duhovnicească și autoritatea ei dogmatică sunt chestiuni distincte. Nici popularitatea relatării, nici existența istorică a personajelor nu transformă amănuntele unei vedenii într-un adevăr de credință.

Scriptura nu descrie un sistem de vămi. Ea ne arată însă în Cine își pune nădejdea creștinul în ceasul morții. Săracul Lazăr „*a fost dus de îngeri în sânul lui Avraam*" (Lc. 16, 22); tâlharului de pe cruce Hristos nu-i cere nicio „dare", ci îi făgăduiește: „*Astăzi vei fi cu Mine în rai*" (Lc. 23, 43); Apostolul dorește să se mu-

[4] Petre Guran, ed. cit., p. 20 (tema vămilor nu a făcut obiectul unei pronunțări dogmatice). Pr. Vasile Răducă, profesor emerit la Facultatea de Teologie Ortodoxă din București, citat de Ladouceur, art. cit.

[5] Pentru datarea scrierii și receptarea ei, vezi Petre Guran, studiu introductiv la Viața Sfântului Vasile cel Nou, ed. cit., pp. 13, 20 și 22–23; Vasileios Marinis, Death and the Afterlife in Byzantium, Cambridge University Press, 2017, pp. 28–33.

te și să fie împreună cu Hristos, nu să negocieze cu stăpânitorii văzduhului (Fil. 1, 23).[6]

Mai adânc însă, ideea vămilor contrazice însăși vestea cea bună. Hristos spune că „*Tatăl nu judecă pe nimeni, ci toată judecata a dat-o Fiului*" (In. 5, 22), iar cel care ascultă cuvântul Lui „*la judecată nu va veni, ci s-a mutat din moarte la viață*" (In. 5, 24). Apostolul Pavel este încredințat că nici îngerii, nici stăpâniile, nici puterile, nici înălțimea, nici adâncul nu ne pot despărți de dragostea lui Dumnezeu (Rom. 8, 38–39), iar Hristos „*a șters zapisul*" care stătea împotriva noastră, pironindu-l pe cruce (Col. 2, 14).[7] Teologul ortodox David Bentley Hart observă că adevăratul scandal al acestei învățături nu este cosmologia ei veche, pe care o împărtășea și Apostolul Pavel, ci însăși ideea de bariere pe calea sufletului către Dumnezeu: ea ar fi „o contradicție a întregii narațiuni a mântuirii pe care a proclamat-o Pavel", o întoarcere la teroarea religioasă pe care Hristos a risipit-o odată pentru totdeauna.[8] Este revelator că, în povestirea despre Teodora, demonii apar „ținând în mâini zapisuri" – adică tocmai acele acte de acuzare pe care Evanghelia spune că Hristos le-a desființat.[9] În relatarea despre Teodora, aurul dat de Sf. Vasile îi ajută pe îngeri să o treacă de vămi: „*Scoțând din sânul lui o pungă roșie, plină cu aur curat, a dat celor doi tineri și zice către ei: «Primiți acestea și prin ele răscumpărați-o pe ea când veți trece prin vămile care sunt în văzduhuri»*".[10] Relatarea vorbește și despre

[6] Cf. Lc. 16, 22; 23, 43; Fil. 1, 23.

[7] Cf. In. 5, 22 și 24; Rom. 2, 15–16 și 8, 38–39; Col. 2, 14–15; Evr. 9, 27; 2 Cor. 5, 10.

[8] David Bentley Hart, „Nici înălțimea, nici adâncul: Despre vămile văzduhului", trad. Petre Maican, în Analele Universității de Vest din Timișoara. Seria *Teologie*, 25 (2019), pp. 49–53 (pasajul citat, p. 50). Textul original: „Nor Height nor Depth: On the Toll Houses", *Public Orthodoxy*, 8 mai 2019.

[9] *Viața Sfântului Vasile cel Nou*, II, 6, ed. cit., p. 146.

[10] Ibid., II, 10, p. 150:

spovedanie și pocăință. Dificultatea apare când aurul este luat drept plată către puterile răului: mijlocirea sfinților se adresează lui Dumnezeu și nu poate fi înțeleasă ca o negociere cu demonii.

Este adevărat că în literatura ascetică și hagiografică apar, sporadic, imagini cu demoni care încearcă să rețină sufletul. Dar a spune că demonii îl ispitesc, îl sperie sau îl acuză pe cel ce moare este cu totul altceva decât a spune că ei îl judecă și îl pot opri. Sfântul Ioan Gură de Aur, în a doua omilie despre Lazăr și bogatul nemilostiv, învață că sufletul ce părăsește trupul „nu cade sub tirania diavolului": dacă acesta n-a putut să-l silească nici cât timp locuia în trup, cu atât mai puțin o va putea după aceea; sufletele sunt duse de îngeri.[11] Sfântul Grigorie de Nazianz crede că sufletul iubitor de Dumnezeu „*merge bucurându-se să-L întâlnească pe Domnul său*".[12] Iar unde este vorba de judecată, Părinții o înțeleg ca lucrare a conștiinței în fața luminii lui Hristos: Avva Dorotei vede în „*pârâșul*" din Lc. 12, 58 conștiința noastră, nu pe diavol.[13]

Este adevărat că „vămile" sunt amintite în câteva cântări ale Bisericii, în rugăciuni către Maica Domnului pentru ceasul morții. Dar cântarea care cere izbăvire din mâna vrăjmașilor exprimă lupta duhovnicească și încrederea în ocrotire, nu o hartă a drumului sufletului. Aceleași cărți de slujbă numesc judecata lui Hristos „*nemitarnică*" – adică fără mită.[14] Cine crede că poate

[11] Sf. Ioan Gură de Aur, *Despre Lazăr și bogatul nemilostiv*, Omilia a II-a (PG 48, 984), citată în prezentul volum.

[12] Sf. Grigorie de Nazianz, Cuvântarea a 7-a (la moartea fratelui său Chesarie), 21, citat în prezentul volum.

[13] Avva Dorotei, *Învățături*, III, 42, tâlcuind Lc. 12, 58; citat în prezentul volum.

[14] Triodul, Duminica Înfricoșătoarei Judecăți (Hristos – „Judecător nemitarnic"). „Vămile" apar, de pildă, în Octoih, glasul al 4-lea, vineri, cântarea a 8-a (canonul Născătoarei de Dumnezeu).

„plăti vămile" cu lumânări, colaci sau pomeni uită tocmai acest adevăr.

Dacă nu vine din Scriptură și nici din glasul unanim al Părinților, de unde ar putea proveni ideea vămilor văzduhului? Un răspuns documentat oferă studiul lui Silviu Lupașcu, „*În al nouălea cer*", despre fundalul gnostic al tradiției populare românești.[15] Pornind de la culegerile de folclor ale lui Marcel Olinescu și Simion Florea Marian, autorul observă că vămile din credința noastră – îngeri căzuți care ridică bariere pe drumul dintre pământ și cer și strâng „dări" de la suflete – cuprind o „economie a salvării" străină de lucrarea răscumpărătoare a lui Hristos: sufletul se mântuiește sau se pierde prin simpla mecanică a faptelor sale, fără Mântuitorul. Or, tocmai acest tipar – urcușul sufletului prin sfere păzite de stăpânitori ostili, „păzitori ai porților" și „strângători de dări", pe care îi poate învinge numai cu o cunoaștere secretă – este marca scrierilor gnostice din primele veacuri. *Prima apocalipsă a lui Iacov*, din biblioteca de la Nag Hammadi, vorbește despre trei vameși care nu doar cer dări, ci fură și sufletele; Origen descrie sectele care învățau pe de rost nume și formule pentru a trece de păzitorii porților sferelor; *Cărțile lui Ieu* cer sufletului să rostească nume și numere tainice la fiecare treaptă. Sfântul Irineu al Lyonului îi combătea deja, în veacul al II-lea, pe gnosticii care credeau că, rostind anumite formule, sufletul nu mai poate fi „luat în stăpânire" de puteri.[16]

---

[15] Silviu Lupașcu, „In the Ninth Heaven: The Gnostic Background of the Rumanian Folklore Tradition of «Heaven's Customs-houses»", *Southeastern* Europe/L'Europe du Sud-Est, 30 (2003), pp. 131–146, doi: 10.30965/18763332–03001010.

[16] *Prima apocalipsă a lui Iacov* (Nag Hammadi, V, 3), în J. M. Robinson (ed.), *The Nag Hammadi Library in English*, Brill, Leiden, 1988, pp. 262–267; Origen, *Contra Celsum*, cartea a VI-a, ed. H. Chadwick, Cambridge, 1965; *Cărțile lui Ieu* (Codex Brucianus) – toate comentate de Lupașcu, art. cit. Pentru Irineu al Lyonului, *Împotriva ereziilor*, I, 21, 5, vezi Anexa 1 a prezentului volum.

Între aceste texte și folclorul nostru, Lupașcu urmărește o posibilă filieră – literatura biblică apocrifă, mediul gnostic și bogomilic din Balcani, apoi satul românesc –, în care formulele magice ale gnozei s-au prefăcut în gesturi populare: „paraua" dată omului de la capătul punții, colacii și lumânările pentru „vameși". El își formulează concluziile cu prudența cercetătorului, și nu putem pretinde că fiecare verigă a lanțului este dovedită. Rămâne însă un fapt greu de ignorat: asemănarea de structură este frapantă, iar tiparul acesta este atestat și combătut în mediul gnostic înainte de a se contura în povestirile ortodoxe de mai târziu. La o concluzie apropiată ajunge, într-un eseu tradus și în limba română, teologul ortodox David Bentley Hart: după ce trece în revistă aceleași surse, de la Irineu și Origen până la textele de la Nag Hammadi, el socotește plauzibil ca mitul vămilor să fi migrat din asemenea medii către marginile culturii monahale ortodoxe.[17] Autorul cărții de față mai remarcă o paralelă cu mitologia egipteană a judecății sufletului, în fața celor patruzeci și doi de judecători – jumătate din care este numărul vămilor din *Viața Sfântului Vasile cel Nou*.[18]

De-a lungul veacurilor, Biserica a încreștinat adesea ceea ce a găsit în lumea păgână: a luat date și obiceiuri ale unor sărbători străvechi, le-a golit de conținutul păgân și le-a umplut de Hristos. În cazul vămilor pare să fi avut loc mișcarea inversă: un tipar gnostic și păgân a pătruns în Biserică, îmbrăcat în haine creștine – îngeri, sfinți, rugăciuni –, și a ajuns să fie socotit drept învățătura dintotdeauna a Bisericii. Povestea a crescut cu veacurile, ca un bulgăre de zăpadă: s-au adăugat vămi pentru fumat,

[17] Hart, art. cit., pp. 50–51, cu trimiteri la Irineu, *Împotriva ereziilor*, I, 21, 5; *A doua carte a lui Ieu*; *Prima apocalipsă a lui Iacov* (Nag Hammadi, V, 3); Origen, *Contra Celsum*, VI, 30 ș.u. și VII, 40 – aceleași surse pe care le comentează Lupașcu.

[18] Cf. prezentul volum, în discuția despre așa-numita „Omilie macariană".

pentru machiajul femeilor sau pentru simonie, iar slujnica Teodora nu trece prin vămile cămătăriei sau ale mândriei pentru că viața ei nu le cunoscuse – semn că avem de-a face cu o listă de păcate care oglindește lumea autorului, nu cu o geografie a lumii de dincolo.[19] Să nu uităm nici avertismentul Apostolului: dacă „un înger din cer" ar vesti altceva decât s-a primit, să fie anatema (Gal. 1, 8). Experiența unor persoane, oricât de sfinte, nu ține locul Scripturii, al Sinoadelor și nici de receptarea de către întregul trup al Bisericii.[20]

În spațiul românesc, credințele populare despre moarte se împletesc uneori cu rugăciunea Bisericii, până când sensul lor nu mai este ușor de deosebit. Nu e greu de înțeles de ce: despre viața de după moarte, Revelația păstrează tăcerea, iar tăcerea e greu de suportat. Ispita de a o umple cu o schemă limpede – vămi care cercetează păcate bine definite, dări, zapise – este uriașă. Teoria vămilor vine să acopere acest gol, în cele mai mici detalii, oferind o siguranță doar aparentă.

Consecințele sunt concrete. Culegerile de folclor consemnează credința că sufletul care nu are la el bani, lumânări și colaci nu poate trece de vămi, iar unii preoți încurajează azi ritualuri de „îmbunare" a „vameșilor", cu douăzeci și patru de lumânări sau de obiecte dăruite. Episcopul Petru Pruteanu a observat just că cei care spun că „trebuie să plătești vămile" vorbesc, de fapt,

[19] Petre Guran, ed. cit., pp. 18 și 22–23. Despre vechimea tradiției, cercetătorii sunt împărțiți: G. Bartelink (1984) și E. Afentoulidou (2015) o socotesc veche și bogată, în vreme ce D. Krausmüller („How widespread was the belief in demonic tollgates in sixth to ninth-century Byzantium?", *Byzantinische Zeitschrift* 112/1, 2019, pp. 85–104) o socotește târzie și inconsecventă.

[20] Cf. Ladouceur, art. cit., despre ideea că vedeniile ar fi temelia doctrinei, în *The Departure of the Soul* (pp. 35–36, 874, 897).

despre o încercare de a-i mitui pe draci, ceea ce este „o viziune păgână și foarte naivă" despre Judecata lui Dumnezeu.[21]

De faptul că judecata nu constă într-un tribunal cu demoni „judecători" ne încredințează și Pr. Ciprian Negreanu care ne arată că noi înșine ne vom cunoaște starea, fără a fi nevoie de acuze din exterior: *„Starea în care se află sufletul nu va avea nevoie de o îndelungă cercetare; starea sufletului se va vedea, se va cunoaște «pe față», ființial – este haina de nuntă. Această haină de nuntă o ai sau nu o ai, ai păstrat-o curată sau nu. Noi înșine ne vom putea cunoaște starea, fără să trebuiască să se aducă imputări morale și dovezi faptice.*[22]

Dumnezeu nu ne cere să ne cumpărăm mântuirea; ne cere să-L iubim. O credință care îi face pe oameni să se teamă de moarte, de demoni și chiar de preoți, în loc să-i apropie de Hristos, trebuie limpezită, nu doar tolerată.

De aceea socotesc că lămurirea acestei chestiuni nu este un moft academic, ci o datorie de a limpezi învățătura Bisericii. Biserica nu are nevoie să fabrice argumente din vise și vedenii pentru a umple o tăcere pe care Dumnezeu a vrut-o dinadins, ci are datoria să spună limpede ce este și ce nu este învățătura ei: că viața de apoi și drumul sufletului rămân taină; că vămile nu sunt dogmă; că, cel mult, ele pot fi primite ca alegorie a luptei duhovnicești și a conștiinței; că niciun suflet nu ajunge în mâna diavolului prin „neplata" unor dări; că Judecătorul este Hristos, Cel care a nimicit prin moarte pe cel ce are stăpânirea morții, adică pe diavol (Evr. 2, 14). Când o învățătură străină de Evanghelie se strecoară în Biserică, chiar și cu titlul de „teologumenă",

[21] Petru Pruteanu, „Despre cele 24 de vămi sau despre faptul că este imposibil să ne cumpărăm sau să ne asigurăm în vreun fel mântuirea", Altarul Credinței, 17 septembrie 2016, https://altarulcredintei.md/despre-cele-24-de-vami/.

[22] Pr. Ciprian Negreanu, *Iubirea e mai tare decât moartea. Starea intermediară a sufletelor*, Editura Pietrele vor vorbi, Cluj-Napoca, 2021, p. 39.

ea trebuie dată în vileag, iar Biserica trebuie să se delimiteze de ea.

Părintele Serafim Rose a trecut la cele veșnice în 1982, iar în mai 2026 ROCOR a făcut cunoscută continuarea cercetării vieții și scrierilor sale în vederea unei eventuale canonizări.[23] Chiar el, cel mai cunoscut apărător al vămilor printre teologii de limbă engleză, scria că în văzduh nu există, desigur, vămi sau locuri de vămuire pe care să le vezi cu ochii trupului, unde sufletul să plătească dări, ci acestea sunt tipologii prin care ni se descrie o realitate duhovnicească. Pr. Serafim păstrează totuși realitatea experienței: pentru el, sufletul trece într-adevăr printr-o încercare după moarte, iar aceste reprezentări sunt doar tipologii prin care o descriem, nu o simplă alegorie. Aici ne delimităm de această perspectivă, pentru că o asemenea certitudine nu își găsește temei nici în Scriptură, nici în glasul unanim al Părinților, așa cum am arătat mai sus.[24]

În final, aș dori să fac o mărturisire. Am stat de multe ori alături de Arhiepiscopul Lazăr, cu ocazia vizitelor și conferințelor pe care le-a ținut în România și l-am ascultat formulând multe argumente împotriva vămilor văzduhului. Îmi amintesc însă cum a mărturisit, de mai multe ori, în ciuda contraargumentelor teologice, cu o liniște care mi-a rămas întipărită: „Părintele

[23] Episcopul Irinei al Londrei și Europei de Vest, interviu despre cercetarea în vederea canonizării părintelui Serafim Rose, 6 mai 2026, https://orthodox-europe.org/content/seraphim-rose-interview/.

[24] Seraphim Rose, *The Soul After Death*, St. Herman of Alaska Brotherhood, Platina, 1980, capitolul al VI-lea, „The Aerial Toll-Houses", secțiunea „How to Understand the Toll-Houses" (pasajul despre „vămile" din văzduh și despre imaginile „figurative sau interpretative", precum și citatul din Mitropolitul Macarie al Moscovei despre înțelegerea vămilor „în sens duhovnicesc"; paginile diferă după ediție, Ladouceur indicând p. 75). Despre realitatea experienței, vezi secțiunea finală „Are the toll-houses «imaginary»?", în care Pr. Serafim Rose afirmă că nimeni care cunoaște învățătura ortodoxă nu poate spune că vămile nu sunt „reale", adică trăite efectiv de suflet după moarte. Cf. Ladouceur, art. cit.

Serafim Rose a fost un om cu viață sfântă". Această mărturie mi se pare foarte importantă și aș vrea să o păstrați în inimă în timp ce veți citi această carte.

Dincolo de toate argumentele înșirate, niciunul dintre noi nu deține răspunsurile ultime. Ce se petrece cu sufletul în clipa despărțirii de trup, cum arată întâlnirea cu Dumnezeu și ce înseamnă Judecata în deplinătatea ei rămân taine, iar Biserica le-a păstrat cu bună știință ca atare.[25] „*Acum vedem ca prin oglindă, în ghicitură, iar atunci, față către față; acum cunosc în parte, iar atunci voi cunoaște deplin, precum am fost cunoscut și eu*" (1 Cor. 13, 12). Tot ce putem afirma cu tărie este ceea ce ni s-a descoperit: că Dumnezeu este iubire și că Hristos a biruit moartea. Restul îl încredințăm, cu smerenie, Celui care ne cunoaște mai bine decât ne cunoaștem noi înșine. Atunci ni se vor lămuri toate și, cred, ne vom minuna cât de puțin am știut și cât de mare a fost iubirea Lui. Până atunci, să ne rugăm pentru cei adormiți cu nădejde, nu cu spaimă, și să-i purtăm în rugăciune înaintea Celui care i-a iubit mai mult decât îi iubim noi.

Traducătorul

[25] Pentru lecturi suplimentare, în limba română: studiile lui Silviu Lupașcu și David Bentley Hart, citate mai sus.

Prefață la ediția în limba engleză

Mântuirea noastră a fost împlinită de Mântuitorul nostru Iisus Hristos pe Cruce, iar după moarte vom avea parte de mântuire sau de osândire. Biserica Ortodoxă vorbește despre autoritatea lui Hristos asupra învățăturii lucrurilor de pe urmă sau *eschata*. Biserica comunică mesajul Sfintei Scripturi așa cum a fost transmis de către Sfinții Părinți.

În zilele noastre, există nenumărate învățături și dogme false și dăunătoare sufletește despre moarte, de la ideologii și filosofii ateiste, până la secte care pervertesc mesajul autentic al Domnului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos, așa cum ni se arată în Sfintele Scripturi. Biserica, prin preoții și episcopii ei, călăuzește credincioșii în învățătura cea adevărată a sfintei noastre credințe. Duhul Sfânt îi îndrumă pe cei care slăsluiesc în casa lui Dumnezeu, ca să poată discerne adevărata credință și să o propovăduiască poporului lui Dumnezeu.

Lucrarea de față, scrisă de Arhiepiscopul Lazăr Puhalo, este un manual al învățăturii ortodoxe despre *eschata* și viața după moarte. Acest studiu este foarte impresionant, pentru că se bazează pe Sfânta Scriptură așa cum este interpretată de către Sfinții Părinți. Textul este îmbogățit într-o mare măsură cu citate patristice și anexe care conțin texte vaste din Sfinții Părinți pe marginea subiectului dezbătut. Cartea aceasta este foarte im-

portantă deoarece ea comunică sfânta credință ortodoxă publicului contemporan, care caută învățături autentic creștine – și este un îndreptar duhovnicesc autentic pentru a atinge desăvârșirea.

Recomand cu tărie această carte atât cititorilor ortodocși, cât și celor neortodocși, pentru întărirea lor duhovnicească și pentru o mai bună înțelegere a nădejdii pe care o avem în viața veșnică.

Pr. Dr. George Papademetriou
Profesor de Teologie,
Directorul bibliotecii Hellenic College,
Seminarul Ortodox „Holy Cross”

PROLOG

„Este limpede că lucrurile care au fost predate în tăcere în dumnezeiasca Scriptură nu trebuie cercetate. Duhul Sfânt ne-a descoperit lucrurile care ne sunt folositoare ca să le știm, iar cele ce nu ne sunt folositoare, le-a ținut ascunse. Dar, de vreme ce omul este o făptură rațională și iscoditoare, tot ceea ce am putut afla de la Sfinții Părinți care au grăit oarecum nedeslușit, acestea voi încerca să le lămuresc pentru voi" (Sf. Anastasie Sinaitul).[26]

Părinții ne-au poruncit în nenumărate rânduri să nu fim iscoditori în privința sufletului după moarte, a condiției sau a stării lui. Pentru că „un neam viclean și adulter cere semn".[27] A căuta astfel de dovezi despre obiectul credinței înseamnă a abandona credința, deoarece „credința este încredințarea celor nădăjduite, dovedirea lucrurilor celor nevăzute".[28] Credința este unealta mântuirii, iar atunci când căutăm dovezi, nu mai căutăm credința, atunci când ne străduim să știm cu certitudine ceea ce transcende toată cunoașterea, zdrobim propriul spirit și ne nimicim credința.

Păstrând aceste lucruri în minte și fiind hotărâți să ne supunem, cu ajutorul lui Dumnezeu, punctului de vedere al părintelui nostru între sfinți, Anastasie Sinaitul, spunând numai „ceea

[26] Răspunsul 89.
[27] Mt. 16, 4; In. 4, 48
[28] Evr. 11, 1

ce am aflat de la Sfinții Părinți", a devenit o necesitate să scriem ceva despre suflet, trup și moarte, despre judecată și despre rugăciunile noastre pentru cei adormiți. Desigur, nimeni nu ar îndrăzni să scrie despre acest subiect cu superficialitate sau fără o oarecare teamă și nimeni nu s-ar aventura să abordeze acest subiect, dacă împrejurările vremurilor nu ar face imperativ acest lucru. O asemenea lucrare este o necesitate, pentru că ortodocșii sunt asaltați de tot felul de speculații, tot felul de învățături științifice, religioase, oculte și filosofice despre natura sufletului și a morții, și despre starea sufletelor după moarte. Ortodocșilor le este destul de dificil să-și păstreze orientarea într-o lume dedicată și încredințată păcatului și lipsei de evlavie, dar, atunci când caută adevărul și atâta falsitate se dă drept adevăr, lupta devine chiar și mai dificilă. Așadar, deși a scrie despre acest subiect este un lucru înfricoșător, date fiind împrejurările, ar fi aproape un păcat să nu procedăm în acest fel. Pentru că, dacă am evita această misiune, am lăsa credincioșii pradă unei mulțimi de neadevăruri, în vreme ce am ține adevărul îngropat în întuneric. În momentul de față, există o modă în speculația academică și în cea ocultă despre natura și starea sufletului după ce părăsește trupul. Majoritatea acestor speculații sunt inspirate de o dorință aproape disperată a societății postcreștine de a găsi un fel de dovadă că viața continuă după moartea trupului. Fiindcă societatea noastră este una postcreștină, ea dorește o dovadă care să o scutească să dea socoteală pentru felul și calitatea vieții pe care o alege să o urmeze în această lume, prin liberă voință.

Pentru o umanitate lipsită de adevărata nădejde creștină, moartea este dușmanul omenirii și un izvor de confuzie și teamă duse la extrem. Ideea că moartea este sfârșitul întregii existențe umane este de asemenea un izvor de lăcomie, de egoism, de adorare și preamărire a patimilor și izvor al dorinței de a hrăni

plăcerile trupești până la maximum în această viață. Tocmai din această cauză Apostolul spune că „Prin frica morții, omul a fost ținut toată viața în robie de către cel care are stăpânirea morții, adică diavolul" și „Boldul morții este păcatul."[29]

Omenirea în general a știut dintotdeauna că existența umană nu încetează odată cu moartea fizică, iar filosofiile care au susținut contrariul au apărut, de obicei, în vremuri de bunăstare materială considerabilă și de plăceri trupești. Acești filosofi, care susțin că moartea este punctul final al existenței, au, de obicei, un interes personal în susținerea acestei afirmații: ea îi eliberează de constrângerea morală a gândului că vor trebui să dea socoteală mai târziu pentru lăcomia, materialismul grosier și patimile egoiste ale acestei vieți. Construirea unei filosofii care neagă orice șansă de judecată a persoanei este un mod de a cuceri și a înfrânge propria conștiință. Prin urmare, este o căutare psihopatică.

Dat fiind faptul că noi acceptăm continuarea existenței umane după repausarea unei persoane, există o serie de întrebări care ne vin în minte: care este natura acestei existențe care continuă, putem să știm ceva despre ea prin mărturii tangibile, științifice sau din experiență sau numai prin credință; ce influență au credința, comportamentul nostru și conduita duhovnicească din această viață asupra stării noastre în acea existență continuă; ce se întâmplă cu sufletul în răstimpul în care este despărțit de trup; ce înțeles are judecata și când are ea loc; care este semnificația rugăciunilor pentru cei adormiți?

Pentru a produce și mai multă confuzie pe lângă cea creată de secte și de scrierile oculte despre suflet și moarte, anumite învățături false s-au strecurat chiar în unele din textele noastre

[29] Evr. 2, 14–15; 1 Cor. 15, 56

ortodoxe, mai ales în perioada influențelor apusene, când toate textele latine și cele scolastice și-au găsit loc în textele noastre teologice. Adesea, aceste concepte străine au fost aplicate învățăturilor ortodoxe sau anumitor fabule sau alegorii morale și, astfel, au fost create învățături deformate. O asemenea învățătură teribilă și denaturată este mitul vămilor văzduhului,[30] creată prin interpretarea unei vechi alegorii potrivit dogmei latine care ne învață că la moarte, sufletul unei persoane trebuie să treacă prin judecățile înspăimântătoare și primejdioase ale demonilor din văzduh. Acest subiect este tratat în Anexa 2 din această lucrare. În multe situații, întregul nostru concept despre natura omului, legătura sa cu Dumnezeu, natura Sfintei Biserici, judecata sufletului, milostivirea și dreptatea lui Dumnezeu și chiar despre mântuire (soteriologia) a fost deformat în urma influențelor apusene – mai ales prin doctrina și filosofia „teoriei satisfacției" pe care se sprijină învățături cum ar fi purgatoriul, vămile văzduhului, teoria mecanică (cu adevărat „magică") a rugăciunilor pentru cei adormiți. Aceste învățături greșite îl prezintă pe Dumnezeu drept o Ființă izolată, răzbunătoare, Care pretinde o satisfacție personală pentru orice ofensă pe care cineva ar comite-o împotriva Lui, oricât de neînsemnată. Astfel de învățături au învârtoșat inimile multora și pe mulți i-au împins la ateism.

Cu ajutorul lui Dumnezeu, în această lucrare ne vom strădui să prezentăm concepția creștin-ortodoxă asupra acestor probleme. Desigur, există și opinii contrarii, ai căror susținători fie nu acceptă autoritatea Scripturii, a Sfinților Părinți și a Sfintei Tra-

[30] Ne referim aici la noua învățătură despre vămile văzduhului care conține o soteriologie în mod limpede antiortodoxă. Foarte rar s-a folosit expresia alegorică „locuri de judecată" (gr. „telonia") pentru a ilustra oamenilor neștiutori de carte modul în care acționează conștiința în momentul morții.

diții, fie consideră că există un curent cosmic sau o conștiință gnostică având o autoritate superioară ori egală cu a acestora și capabilă să genereze teologii necunoscute lor.

Vorbind la modul general, în cadrul lumii creștine, există două concepții despre legătura dintre trup și suflet și despre starea sufletului după adormirea trupului. Prima dintre acestea este punctul de vedere creștin-ortodox și, în mod firesc, se potrivește cu concepția ebraică, așa cum este ea prezentată în Vechiul Testament și completată în Noul Testament. De fapt, Biserica Ortodoxă se prezintă ca Noul Israel, continuarea Bisericii Vechiului Testament în starea ei desăvârșită, „Noul Testament". Mulți dintre teologii creștini de mai târziu susțin măcar unele aspecte ale acestor concepții.

Celălalt punct de vedere, susținut mai mult sau mai puțin de către teosofi și de către multe dintre religiile apusene, este esențialmente gnostic, deși este prezent și în origenism (mai corect în platonism, așa cum a fost dezvoltat de către creștinul eretic din vechime, Origen, și mai târziu de către filosofii neoplatonici cum ar fi Augustin de Hippona.)

De exemplu, potrivit concepției ortodoxe, „persoana" este alcătuită din trup și suflet aflate în armonie. La moarte, trupul este dat mormântului, în vreme ce sufletul continuă să trăiască nu prin sine însuși, ci prin harul lui Dumnezeu, și este așezat într-un loc de odihnă potrivit lui printr-un act al voinței lui Dumnezeu, existând în mod desăvârșit numai cu ajutorul harului și ființând numai pe tărâmul haric, având o percepție suprasensibilă a bucuriei și a binecuvântărilor care îl așteaptă sau a mâhnirii și a durerii care îi stau în față. Prin urmare, sufletul așteaptă într-o stare harică învierea trupului, cealaltă jumătate a sa.

Concepția gnostică (și cea origenistă) afirmă că la moarte, sufletul este eliberat dintr-o temniță fizică[31], și prin urmare acum funcționează chiar mai bine decât înainte de moarte. Acum sufletul intră într-o nouă libertate, se încântă dându-și seama că poate vedea, gândi și descoperi lucruri noi chiar dacă nu mai are cealaltă unitate a existenței sale, trupul și simțurile acestuia. Concepția origenistă include o serie de învățături despre felurite purgatorii, experiențe încântătoare, orori de nedescris ale sufletelor urmărite și chinuite de demoni, rătăciri, bântuiri, suflete care plutesc deasupra trupurilor lor, de transmigrații și chiar de reîntoarceri în trup, la scurt timp după moarte.

Diferența între aceste două puncte de vedere este, așa cum veți vedea, foarte mare.

Din pricina acestora, nădăjduind în mila lui Dumnezeu și având încredere în înțelepciunea și harul sfinților de Dumnezeupurtătorilor Părinți, pare un lucru absolut necesar să prezentăm învățătura patristică ortodoxă asupra acestor probleme, chiar și numai în termeni generali.

[31] Din contră, Sfinții Părinți au vorbit întotdeauna despre sfințenia trupului și când vorbeau despre izbăvirea noastră din puterea „cărnii", se refereau la poftele trupești adunate în noi, la patimile trupești care sălășluiesc ca niște paraziți în trup și la rânduirea minții. Atunci când Părinții vorbesc despre „eliberarea sufletului de trup" etc. este clar că se referă la faptul că sufletul nu mai are simțurile trupești prin care păcătuiește. În același fel, și trupul este izbăvit de putința de a păcătui, de vreme ce sufletul zămislește păcatul, iar trupul îl duce la îndeplinire. (Vezi de asemenea Pr. Ioan Romanides, „The Nature and Destiny of Man", în The Greek Orthodox Theological Review, Vol. 1)

Capitolul I

IZVORUL ȘI NATURA MORȚII

„Vrăjmașul cel din urmă, care va fi nimicit, este moartea”.

„Cu toate acestea, omul câștigă și aici, adică moartea, și tăierea păcatului pentru ca răul să nu fie nemuritor”.[32]

În general, în Apus, noțiunea de moarte și de suflet după moarte este nuanțată de către ideile elene ale scolasticii apusene și se întemeiază pe izvoare apocrife și necreștine. Acest lucru este bine reliefat prin învățături cum ar fi păcatul originar, care include noțiunea de moarte ca pedeapsă cuvenită, purgatoriul, nemurirea naturală a sufletului și alte asemenea idei, și nu în ultimul rând un anume hedonism în idealul moral apusean, al cărui scop este un fel de epicureism de dincolo de viață.

Teologul contemporan grec, Pr. Ioan Romanides remarca:

„Ar fi cât se poate de ilogic să încercăm să interpretăm gândirea paulină cu prezumția [1] că moartea este firească sau [2], că cel mult este rezultatul unei decizii juridice a lui Dumnezeu de a pedepsi întreg neamul omenesc pentru un singur păcat, [3] că fericirea este destinul ultim al omului și [4] că sufletul este imaterial, nemuritor în chip natural și creat în mod nemijlocit de Dumnezeu la concepție, conform și lipsit de defecte.”[33]

---

[32] 1 Cor. 15, 26; Sf. Grigorie Teologul, *Cuvânt despre teofanie*, cap. 12.

[33] Pr. Ioan Romanides, The Ancestral Sin, Atena, 1971.

Omul a fost creat pentru comuniune cu Dumnezeu. El și-a găsit realizarea deplină într-o viață de comuniune, rugându-se și dând slavă Creatorului, trăind în armonie cu dragostea lui Dumnezeu, prin dragoste apropiindu-se de El, spre împărtășirea de nemurirea și dumnezeirea Lui.[34] Omul nu a fost creat pentru moarte; moartea nu a fost parte a firii lui și în niciun caz nu este „naturală". Omul a fost creat ca să trăiască în armonie cu Creatorul său.[35]

Atunci de ce îi avertizează Dumnezeu pe Adam și Eva că, dacă își vor întoarce fața de la El în neascultare și vor cunoaște lupta dintre bine și rău, vor „muri negreșit"? Tocmai aceasta vrea să spună prin cuvintele: „Căci în ziua în care vei mânca din el, vei muri negreșit!"[36] Acest lucru nu a fost o amenințare cu pedeapsa, pentru că moartea nu este în niciun caz o pedeapsă născocită, ci mai degrabă o simplă afirmare a realității.[37] Nemurirea este un atribut numai al lui Dumnezeu.[38] Omul nu o poate avea.[39] El se poate doar împărtăși de aceasta, prin har.[40] Am spus că omul a fost creat pentru comuniune cu Dumnezeu, și prin urmare, a fost creat pentru viață.[41] Răul, cel care duce la moarte, nu exista în natura lui.[42] Prin neascultare, omul s-a întors de la Dumnezeu

[34] 1 Tim. 6, 16, 2 Tim. 1, 10; 1 Cor. 15, 50–54; compară cu Sf. Anastasie Sinaitul „sufletul nu este nemuritor prin fire, ci prin har" (Răspunsuri 89:2).

[35] Înțelepciunea lui Solomon 2:23–24; 1, 13

[36] Fac. 2, 7

[37] Vezi Sf. Grigorie Palama, *Capetele fizice* 5.150, c11157 PG. Augustin de Hippona, în comentariul său blasfemiator la cartea Facerii, interpretează acest verset și îl face pe Dumnezeu să spună „În ziua în care vei mânca din el, te voi ucide."

[38] Sf. Ambrozie al Milanului, *Credința creștină*, 3:19–21

[39] Ibid; Iov 10, 12.

[40] Sf. Ambrozie al Milanului, ibid; Sf. Ilarie de Poitiers, *Despre Sf. Treime*, 9:4, 38

[41] Înțelepciunea lui Solomon 3:23

[42] Sf. Ioan Damaschin, *Expunerea exactă a credinței ortodoxe*, 12:4–5; Sf. Ambrozie al Milanului, *Credința în înviere*; canonul 47 și canonul 120 de la Sinodul